



Bakgrund lektion 2 – Totalförsvaret

Inledning

Totalförsvaret i Sverige har sina rötter i andra världskriget, där hela samhället mobiliserades för att säkerställa landets försvar. Detta inkluderade både militärt och civilt försvar, med syftet att skydda befolkningen och upprätthålla viktiga samhällsfunktioner.

Under kalla kriget byggdes totalförsvaret ut kraftigt. Civila skyddsrum, utbildning av befolkningen i civilförsvar och en stark militär kapacitet var centrala delar.

Sverige antog i sin tur en neutralitetspolitik och förberedde sig för att kunna stå emot invasioner och krig.

Operation Stockholm 1961

I slutet av 1950-talet och början av 1960-talet var evakuering av befolkningen från de större städerna en central del av den svenska civilförsvarsplaneringen. Flera utrymningsövningar genomfördes under perioden, där de mest omfattande ägde rum i Trollhättan/Vänersborg 1958, Västerås 1960, Stockholm 1961 och Malmö 1962. Operation Stockholm, genomfördes den 23 april 1961 och var en övning som satte hela Stockholm på prov: en simulerad evakuering av 225 000 stockholmare, om staden skulle ha blivit utsatt för ett kärnvapenattentat. Övningen var den största av sitt slag i Europa under fredstid och hade i syfte att testa om Sverige verkligen kunde stå emot ett anfall.

När övningen väl var igång deltog faktiskt bara omkring 30 000 personer – långt ifrån de 225 000 som var planerade att evakueras. Men det var inte antalet som var det viktigaste. Det var även organisationen, logistiksystemet, och hur snabbt och effektivt staden kunde rensas på människor som skulle testas. Fokus låg på hur snabbt människor kunde ta sig till skyddsrum, om alla visste var de skulle ta vägen om krisen blev verklig och om myndigheterna skulle klara av att samordna en sådan evakuering mitt i en intensiv och förvirrande situation. Övningen var ett sätt att rusta oss för att skydda civilbefolkningen i ett extremt läge. Samtidigt som övningen genomfördes var Sveriges beredskap för att skydda civilbefolkningen vid ett kärnvapenattentat högsta prioritet – något som inte minst märktes i det omfattande byggandet av skyddsrum.



Skyddsrummen

Under Kalla kriget byggde Sverige ett enormt antal skyddsrum för att skydda befolkningen i händelse av ett väpnat angrepp – även från kärnvapen. Mellan 1940- och 1970-talet byggdes över 65 000 skyddsrum i landet, som tillsammans skulle kunna rymma cirka sju miljoner människor – nästan hela Sveriges dåvarande befolkning. Detta gjorde att Sverige hade flest skyddsrum per capita i världen: bara Schweiz var före, vilket är intressant då båda länderna förhållit sig neutrala under kriget. Rummen var tänkta både som skydd både mot bombanfall och den dödliga strålningen och det radioaktiva nedfallet som skulle följa ett kärnvapenangrepp. Skyddsrummen skulle fungera som en livlina om det värsta skulle hända.

Ännu under 1980-talet hade den svenska civilförsvarsbudgeten räknat per capita siffror som vida översteg stormakter som USA, Sovjetunionen, Storbritannien och Frankrike. Endast Schweiz överträffade dessa siffror.

Kalla krigets slut

När Kalla kriget började avta på slutet av 1980-talet och Sovjetunionen föll samman under 1990-talet minskade också hotbilden snabbt. Slutet på Kalla kriget kom inte plötsligt, utan var resultatet av flera politiska, ekonomiska och sociala förändringar under 1980-talet. Sovjetunionen var i kris med en pressad ekonomi, höga militära utgifter och en befolkning som krävde förändring. När Michail Gorbatsjov blev ledare 1985 inleddes reformer, vilka ledde till kritik mot kommunistpartiet och ökade krav på självständighet i flera östeuropeiska länder.

Samtidigt ökade USA:s militärutgifter under president Ronald Reagan, vilket ytterligare pressade Sovjet. I Östeuropa började kommunistregimer falla en efter en. Folkliga protester i länder som Polen, Ungern och Östtyskland ledde till stora förändringar. En viktig händelse var Berlinmurens fall den 9 november 1989, vilket visade att östblocket var på väg att kollapsa. 1991 upplöstes Sovjetunionen och Kalla kriget var över.

För Sverige innebar detta en ny verklighet. Under de många decennierna av spänning hade Sverige hållit en stark beredskap för att skydda sig från ett potentiellt angrepp från Sovjet - men när den gamla fienden försvann förändrades landets säkerhetspolitiska situation. Försvaret började stegvis att minskas, både på det militära och civila området. Värnplikten vilade och många förband lades ned. Således försvann stora delar av beredskapen.

Nedmonteringen av det svenska försvaret

Efter kalla kriget inleddes en successiv avveckling av Sveriges försvar och i slutändan den största nedmonteringen i Sveriges historia. Beslutet grundades främst på freden i världen och brist på rådande hot, samt att den svenska staten inte såg någon anledning att finansiera ett försvar av så hög beredskap som tidigare varit nödvändig. Man hade även en positiv framtidstro och en hög tilltro till organisationer som förespråkade fred.



Nedmontering skedde stegvis och inleddes efter Berlinmurens fall, då Sverige inte längre ansågs vara under hot. Beslut om att avveckla försvaret togs även en bit in på 2000-talet, vilket resulterade i att en stor del av det svenska försvaret lades ner. Man kan även se en stor skillnad på antalet värnpliktiga efter beslutet 2010, genom att ersätta den allmänna värnplikten mot frivillig militär utbildning.

2017 beslutade emellertid regeringen att återinföra skyldigheten att mönstra och genomföra grundutbildning med värnplikt. Det innebär att Sverige nu ska tillämpa alla delar av lagen om totalförsvarsplikt igen. Eftersom lagen nu är könsneutral gäller skyldigheten lika för både kvinnor och män. Den första årskullen som omfattades av förändringen var ungdomar födda 1999.

Nya hotbilder?

Men hur ser hotbilden mot Sverige ut idag? Situationen är annorlunda jämfört med tiden efter kalla kriget, då Sveriges försvar successivt monterades ner. En vändpunkt kom 2014 när Ryssland annekterade Krimhalvön. När Ryssland sedan inledde ett fullskaligt krig mot Ukraina 2022 ökade oron ytterligare och det blev tydligt att ett starkare försvar ansågs vara nödvändigt.

Som en följd av detta har Sverige börjat återuppbygga sitt totalförsvaret igen - det vill säga både det militära och civila försvaret. Värnplikten är återinförd och försvaret får ökade ekonomiska resurser. En central del i denna omställning var när Sverige i maj 2022 ansökte om medlemskap i Nato, vilket markerade ett historiskt kliv bort från den tidigare alliansfriheten. Ett svenskt medlemskap i Nato innebär att Sverige nu är en del av ett kollektivt försvarssamarbete där artikel 5 – principen om att ett angrepp på ett medlemsland är ett angrepp på alla – spelar en viktig roll.

Parallellt har även det civila försvaret börjat byggas upp igen. Detta handlar om att öka samhällets motståndskraft mot kriser, konflikter och krig genom att stärka viktiga samhällsfunktioner som sjukvård, livsmedelsförsörjning, energiförsörjning och informationssäkerhet. En symbol för denna återgång till beredskapstänkande är att den klassiska broschyren "Om kriget kommer", som fått en modern efterföljare: "Om krisen eller kriget kommer". Den nya broschyren skickades senast ut till alla hushåll i Sverige år 2024 och innehåller råd om hur människor ska agera vid allt från smittor, extremväder, terrorattentat och cyberattacker.